

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора,
професора кафедри менеджменту та соціальних наук
Львівського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет
банківської справи» Скринник З. Е. на дисертаційну роботу
Сафонік Лідії Миколаївни на тему

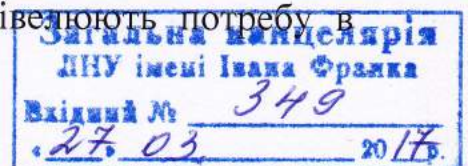
«Концептуалізація сенсу життя у неklasичних філософських підходах:
соціально-антропологічний контекст»

представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Оцінюючи актуальність дисертації Л.М.Сафонік, хочеться підтримати
вихідну тезу дослідження, що сучасне суспільство потребує інноваційних
смислів й обміну смислами, що традиційна модель осенсовування життя
втратила свою загальну затребуваність, а відтак сучасні кардинальні зміни
спонукають людину шукати нове буттєве опертя.

Логіка дослідження Л.М.Сафонік зумовлена контраверсією тих підходів
до сутності та джерела життєво значущих смислів, які дослідниця означає як
субстанційний та функційний. Згідно субстанційної позиції смисли існують
об'єктивно, отже, їх можна виявити, виокремити, зрозуміти та локалізувати.
Згідно функційної теорії не існує ніяких смислів поза межами людського світу,
бо вони людиною створюються, вербалізуються, і таким способом
«потрапляють у світ». Л.М.Сафонік, визначаючи методологію роботи, чітко
позиціонує себе як прибічника функційного підходу, і ця позиція виразно
простежується в розгляді всіх аспектів досліджуваної проблеми.

Друга принципова опозиція, що визначає собою вибір методологічного
інструментарію дисертації – це дихотомія концепцій людини: концепція
цілісності людського життя, яку підтримують Е. Макінтайр, Т. Ренч, П. Рікер,
та, з другого боку, підхід З. Баумана та П. Фенікса, які акцентують увагу на
деперсоналізації, фрагментації й крихкості людського буття. Перша позиція
утверджує необхідність конституювання сенсу життя як фундаментальної
потреби людини, що запобігає фрагментації людського життя. Друга вбачає в
процесі осенсовування людиною дійсності потік ситуативних смислів, які
спроможні заповнити життєвий простір людини, але нівелиюють потребу в

фундаментальному дискурсі сенсу життя. Дисертантка усвідомлює всю складність і неоднозначність вибору між цими позиціями і в змістовій частині викладу враховує обидві сторони проблеми.

Вона слушно відзначає відсутність у філософській літературі чіткого розрізнення конотацій “сенсу”, “смислу” та “значення”, що тягне за собою необхідність визначення власної наукової позиції щодо цих принципових для її роботи концептів. За її дефініцією, *смисл буття* є трансцендентним щодо людського життя, «смисли приходять на місце метафізичних сутностей і заслуга трансцендентальної філософії, зокрема, у відкритті смислів». (С. 108) *Сенс життя*, на противагу *смислові*, є іманентним людині соціально-історичним, культурно обумовленим феноменом. На жаль, незважаючи на значну роботу щодо ґрунтового логіко-лінгвістичного аналізу понять «сенс», «смисл» та «значення», Л.М.Сафонік мусить зробити висновок, що «розрізнення сенсу та смислу ускладнюється внаслідок латентних спорідненостей». (с. 92) Цей висновок не випадковий, бо аргументація дисертантки не може повністю виключити заперечень проти різкого протиставлення *сенсу життя* і *смислу буття*, зокрема в силу визнання нею соціально-культурної обумовленості сенсу життя. Звичайно, у тексті дисертації також можна відзначити певні випадки перетину змісту цих понять. Проте в цілому в роботі кожне з них функціонує у відповідності до завдань дисертації.

Розрізнення конотацій “сенсу життя” та “смислу буття” слугує дисертантці для артикулювання суб’єктивного характеру сенсу життя в осмисленні некласичної філософії. Вона відзначає, що в класичних системах головними життєвими орієнтирами людини були цінності як об’єктивна реальність. Покликаючись на Й. Гесена, який наголошує, що цінності не просто суб’єктивна реальність, а об’єктивна, яка висуває перед нами вимогу визнати її, авторка підкреслює, що на думку прибічників об’єктивності цінностей, існує щось безумовне та абсолютне як гарант існування цінностей у світі, у тому числі й сенсу життя.

Проте дослідниця разом з тим розгортає діапазон неklasичних підходів до сенсу життя. (с.138) Зокрема, М. Гайдегер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті, Г. Шпет виводять смисл з інтенційної спрямованості свідомості людини, М. Гайдегер розуміє смисл як характеристику “розкритого” буття, що є “артикульованим у мові”. Дж. Б’юдженталь стверджує, що смисли похідні від нашого буття в світі і народжуються завдяки нашій присутності у світі, бо ми конструємо смисли подій на основі того, ким ми є, і чим є об’єкти, включені в цю подію. А. Шюц у праці “Феноменологія і соціальні науки” наголошує, що людина навчається насамперед конституювати елементарні смисли в “потоці досвіду”, конституюючи об’єкти досвіду, згодом переходить до конституювання “значущих дій”, які наділені суб’єктивним смислом. Л.М.Сафонік солідаризується з позицією Е. Гіденса, що практичне життя значно впливає на конституювання людиною смислів, що соціальні смисли творять люди під час їхнього практичного життя і вони є наслідками спроб людини пояснити, зрозуміти та прийняти навколишній світ. Висвітленню ролі повсякдення у процесі витворення сенсо-розуміння, на думку дисертантки, найбільшою мірою сприяє аналіз повсякдення Б. Вальденфельсом – це найперше місце витворення смислів, відкриття правил. Їй близькою є позиція Дж. Ройса та А. Пауела, що «кожна людина самотужки осенсовує своє життя заново». (с.158).

Акцентуючи активну роль людини у сенсоутворенні, авторка, разом з тим, не абсолютизує її. Вона погоджується з думкою А. Шюца, що власний досвід людини є джерелом лише незначної частини особового знання, а значно більша частина має соціальне походження. Визнає, *«що пересічна людина здатна запозичувати схеми і водночас схематизувати свій досвід, бо “досвід у формі “типового знання” є свого роду схемою, з якою ми співвідносимо усі наші сприйняття та переживання»*. (с.137) Проте виникає питання: що в цьому контексті мають на увазі під «пересічною людиною»? І що таке є «непересічна» людина, яка не запозичує схеми поведінки та ставлення до дійсності?

«Досвід у формі типового знання» є змістом цінностей, про що, власне, дисертантка й веде подальшу мову з покликанням на Й.Гессена. Підхід, який передбачає конструювання ціннісної-сміслової шкали як способу орієнтації людини у світі, що полегшує людині конституювання сенсу життя, авторка називає транзитивним. Вона вбачає певну небезпеку транзитивної позиції за умов кризового часу, коли людина змушена швидко переорієнтовуватися в оновленому життєвому просторі, займати певну ціннісну позицію, «проте їй не вистачає гнучкості мислення, оскільки звикла покладатися на притаманну їй ціннісну шкалу, закорінену в особовий та соціальний досвід»: «Прагнення єдино правильного рішення не залишає людині права на помилку, тобто позбавляє свободи вибору, що є показником тотальності буття... Принцип транзитивності залишає людині мінімальний вибір цінностей, його визначають тим, що одна з цінностей завжди буде панувати над іншими», «Постулат транзитивності є спробою поглинання варіативності людського вибору». (с. 144)

На нашу думку, хоча критика принципу транзитивності в дисертації й обумовлена певною логікою, вона всеж занадто категорична й примушує рекомендувати дисертантці в подальшій роботі більше уваги приділити аксіологічним аспектам проблеми сенсу життя. На разі, на жаль, в окресленому нею колі методологічних позицій аксіологічний аспект не фігурує зовсім, як, до речі, й аспект культурологічний: «Аналіз сенсу життя можливий з фізіологічної, психологічної, логіко-лінгвістичної, гносеологічної, теологічної та соціально-антропологічної позицій». (с. 6) Поглиблений аналіз теорії цінностей дозволить більш чітко розставити акценти, наприклад, в артикульованому в роботі питанні: «Проблема сьогодення у тому, що цінності можуть не вироблятися протягом тривалої людської історії, а впроваджуватися ззовні». (с. 145) На наш погляд, поняття «цінності» в цьому контексті має досить розмитий характер.

Те, що аргументація дисертантки досить виразно спрямована проти репресивної, тоталізуючої функції цінностей, спричинене стурбованістю, що

має реальне підґрунтя. Визнаючи, що система стійких диспозицій, які організовують практики й уявлення (за П. Бурд'є габітус), творяться заради єдності, спільності, цілісності соціуму, вона, проте, наголошує: «Однак витворення архаїчних практик солідарності подекуди є гальмом цивілізаційного поступу всієї спільноти, оскільки така людина схильна піддаватися маніпулятивним практикам, бо довіряє своєму “практичному відчуттю”, “знанню міри” та скепсису щодо рефлексивних практик.. Ідеологічно вмотивовані політтехнологи та громадські діячі спроможні нав'язувати людині уявлення про сенс життя, використовуючи певні маніпулятивні технології та практики». (с. 159)

Зокрема осердям такої небезпеки Л.М.Сафонік вважає феномен метаоповіді: «Формування метаоповідей насамперед скероване на витворення методик долучення людини до декларативного дискурсу сенсу життя... Небезпека гранднаративів у тому, що вони є успішним знаряддям формування стереотипності поглядів та поведінки». (с. 172) Вона не вбачає підстав і потреби в метаоповідях за сучасних умов: «Загалом могутня нарація залишається даниною минулого, оскільки фрагментований сучасний світ не надає онтологічних підстав для її з'яви». (с. 172) Вона погоджується з думкою І.Держка, що людина завжди буде шукати певний Абсолют, оскільки він дарує опертя у бутті. «Однак людина, яка шукає певний Абсолют не завжди наділена критичною функцією мислення». (с.173) На нашу думку, цей аргумент дисертантки значно слабший за позицію І.Держка, який стверджує, що у новій, некласичній метафізиці «постулюється новий Абсолют. Цей Абсолют так само мислиться трансцендентним земному буттю і земній людині, але водночас виявляється певною творчою глибиною в самій людині». (с. 172). Наявність «критичної функції мислення» не є обов'язковою умовою осенсовування людиною свого життя, натомість наявність певної «точки відліку», яку Держко позиціонує як «творчу глибину в самій людині», є для творення сенсу необхідним.

Слід зазначити, що для обґрунтування своєї позиції щодо небезпеки нав'язування метафізичних практик, які уможливають некритичне сприйняття людиною уявлень про своє життя, дисертантка сумлінно опрацювала широкий спектр праць представників неklasичної філософії, які розгорнули переконливу критику метафізичної традиції: Т. Адорно, М. Горкгаймера, Е. Левінаса, Ж. Делеза, Ж. Деріда, П. Рікера, М. Фуко та інших. Це дозволило їй насправді аргументовано обґрунтувати висновок: «Сучасний толерантний суб'єкт, на відміну від “могутнього суб'єкта” спроможний конституювати власний дискурс сенсо-розуміння». (с. 173)

Так само ґрунтовно авторка підходить до опрацювання надзвичайно важливої теми, що логічно впливає з критики метафізичної традиції і яку вона окреслює як «спробу зсуву метафізичних дискурсів» (с. 197). Цій меті слугує деконструкційна методологія щодо традиційних метафізичних систем. Відмінність деконструкції від простої критики Л.М.Сафонік вбачає у тому, що деконструкція завжди ставить питання про витoki, отже, зосереджує свою увагу на позитивності, оновленні та розвитку традиції, тоді як критика передбачає заборону, звернення уваги на негативний рух. Деконструкція прагне «перекинути» (с. 201) класичні опозиції та зачати «зсув системи», що сприяє вивільненню буттєвих смислів. У дисертації проведено аналіз застосування методології деконструктивізму у працях Р. Декарта, І. Канта, А. Шопенгауера, С. Кіркегора, Ф. Ніцше, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, Е. Гусерля, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, Е. Левінаса, М. Фуко, Ж. Деріда, Ж.-П. Ліотара, Р. Рорті та інших.

Позаяк концептуалізація сенсу життя у неklasичних філософських підходах розглядається в дисертації у соціально-антропологічному контексті, авторка сумлінно присвячує цілий розділ роботи дискурсу сенсо-розуміння в антропологічній традиції. Проте висновок, який вона робить на основі цього аналізу, скоріше має негативний характер (що виправдано і логічно обумовлено в науковому дослідженні): класична філософська антропологія загалом не зробила великого внеску в розуміння сенсу життя людини, оскільки керувалася концептом протиставлення тварини і людини, який не дає можливості

зрозуміти специфіку буття людини поза межами заданого дослідницького поля. (с. 224) Класична філософська антропологія перебуває у стані кризи, оскільки декларувала дискурс етноцентричного домінування й нав'язування смислів досліджуваним культурам, що провокувало недовіру та зневагу до "білого" антрополога, поставивши антропологію та філософську гуманістику загалом перед необхідністю врахувати гостру критику за традиційність людинознавчих студій й притаманний їм зарозумілий антропоцентризм. (с. 331)

Погоджуючись в цілому з цими висновками, хочемо зауважити, що при визначенні ролі антропологічних досліджень щодо теми дисертації, необхідно було б зазначити, про який саме напрям антропології робляться ті чи інші висновки: філософської антропології, структурної, політичної тощо. Адже твердження про те, що антропологія «декларувала дискурс етноцентричного домінування й нав'язування смислів досліджуваним культурам, що провокувало недовіру та зневагу до "білого" антрополога» навряд чи застосовне до ідей М. Шелера, А. Гелена та Г. Плеснера.

Справжнім здобутком розділу, присвяченого антропологічній традиції, є осмислення ролі Іншого у переусвідомленні людинознавчої кризи. Значущість Іншого у процесі витворення сенсу життя надзвичайно вагома, для дисертантки безумовним є те, що певна форма залежності від думки іншого існує завжди. Вона слушно наголошує, що в некласичній філософській традиції немає Я без Іншого. Тому в дисертації розглядаються принципи діалогічної філософії, що полягають у конституюванні близькості існування Ти, прийняття якого допомагає людині ХХ століття закорінитися у бутті. Проте і в цьому аспекті авторка вважає за необхідне підкреслити відмінність своєї позиції від будь-якого сприйняття тоталізуючого впливу соціальних смислів: «Прийняття Ти як відмови від тотальності буття Ми, сповнює світ людського буття душевною близькістю, любов'ю, співпереживанням». (с. 248) Вона погоджується з думкою, що буття-з-іншим опирається головню для М. Гайдегера на онтологічне відношення сущого та буття. Проте вона цитує й інший підхід – В. Бібіхіна: дослідницькій думці *хотілось би*, щоб "шлях Гайдегерівської думки,

шлях будь-якої думки, шлях нашої думки все ж таки *не вів би лише туди, куди вона веде у Гайдетера*, – до покори людини, тобто *виміру її мірою світу, мірою згоди*; до того, щоб людина поступилася заради цілого”. І ця описана В.Бібіхінім інтенція, схоже, точно виражає настановленість, власне, нашої дослідниці. (с. 256)

Але, розглядаючи конститутивну структуру формування сенсо-розуміння у постмодерній філософії, Л.М.Сафонік слушно акцентує надзвичайно важливу ідею Ж. Лакана: первинність Іншого щодо субекта сенсоконструювання як конститутивну основу, що суттєво впливає на формування сенсо-розуміння Я, завдяки якій воно постає у різноманітних окресленнях. Ще одна важлива вихідна позиція – теза Ж. Делеза, згідно з якою концепт Іншого неможливо звести до окремого об’єкта або суб’єкта. Філософ вважає, що Інший – це певна перцептивна структура, без якої будь-яке смислове поле не може функціонувати так, як воно функціонує.

Ця обумовленість осенсовування життя присутністю Іншого мала би підштовхнути авторку дисертації до наступного кроку – значно ширшого, ніж у попередніх розділах, застосування комунікативної методології.

Власне, це і є центральне питання, на яке шукає відповідь дисертантка: які моделі сенсоконструювання в постмодерному світі дозволяють людині вибудувати сенс життя на засадах вільного, увідомленого, відповідального вибору, коли «“значущі інші” постають новими смисловими конструктами, які мають великий вплив на механізм конституювання буттєвих смислів, які є джерелом сенсу життя людини». (с. 311) Це питання має величезну актуальність за умов, які Л.М. Сафонік означає як «кризовий час», коли кризовий стан суспільного життя з новою силою спонукає людину «корегувати свою ціннісно-смилову шкалу» (с. 263).

Зокрема ми вважали б доцільним значно ширше, ніж це зроблено в дисертації, звернутися до ідей Ю.Габермаса, який використовує концепт «дискурс» для опису практики відкритих комунікативних взаємин між людьми. Дискурс – це універсальна, аргументована, раціонально

обґрунтована, самосвідома і обов'язково відкрита комунікація; в єдності таких характеристик він, за Габермасом, є найвищою інстанцією суспільного життя. За допомогою дискурсу життєвий світ людини складається під впливом дії, спрямованої передусім на зустріч з *Іншим*. Звертаючись до Іншого зі *словом-знаком* як первинною дією між двома суб'єктами, люди формують *значення*. Сукупність *по-дій*, інтерпретованих знаками і *значеннями*, складається у *дійсність* людського життя. На відміну від реальності, в якій людина перебуває як у своїй судьбі, дійсність життя розгортається для людини як її дія, слово і сенс, якими *долається* інертна реальність і *мережить* *сене життя* за особистою участю у пунктах зустрічі з *Іншими*.

Принциповий підхід Ю.Габермаса, який доцільно було б застосувати для розкриття особливостей конститутивної структури формування сенсо-розуміння у постмодерній філософії: джерела легітимності загальної волі, яка задає орієнтири для сенсоконструювання окремої людини, справді не диктуються онтологізованою системою цінностей, але вони витворюються не самою цією людиною в її окремішності чи інтимному діалогові з Іншим, а в процесі формування поліфонічної загальної волі. Цей процес не утворює суму вже сформованих волевиявлень, а в ході обговорення формує позицію кожного окремого індивідуума. Таким чином центр ваги формування особистісних сенсів і волі переноситься з моральної позиції окремих громадян на процес дискурсивної реалізації нормативних вимог необмеженої комунікативної спільноти.

Ліберальній моделі, яка виходить з передумов, що «урівняння» непримиренно конфліктуючих інтересів можна досягти не інакше, як внаслідок боротьби, Ю.Габермас протиставляє модель «деліберативної демократії» або «демократії домовлянь» (в дисертації «деліберативної політики»), у якій визначення домовленостей та умов єднання відбувається через відкрите обговорення та обмін аргументами між рівноправними громадянами.

Подальший розвиток теми конструювання життєвих сенсів дисертантка здійснює у дослідженні явищ закорінення, знекорінення та соціального безґрунтів'я. Дотримуючись обраних методологічних принципів, вона застосовує уже знайомий нам дихотомічний підхід: закорінення, з одного боку, є позитивним феноменом, позаяк «людина має коріння через реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього», але, з іншого, закоріненість, на її думку, є формою рабства та упокорення. (с. 281) Відповідно і знекоріненість як добровільний вибір вона розглядає як феномен, який сприяє соціальним змінам та соціальному поступу. Проте Л.М.Сафонік відрізняє від знекорінення за покликом соціальну знекоріненість, яка «може бути причиною соціальної дезорганізації та девіації», (с. 291) і це до певної міри згладжує враження надмірної категоричності в її оцінках.

У заключному розділі «Трансформації сенсу життя у сучасному світі», розглядаючи соціальні зрушення в Україні, які вона характеризує як «тектонічний зсув у європейському соціальному просторі», що став підставою формування дискурсу “схильності до спільного блага” та “значимих інших”(с. 326), дисертантка звертається до реалій процесу, в якому на практиці відбувається конституювання й екстраполяція нових смислів у соціальний простір та заповнення ними старих суспільних форм і витворення нових. Вона стверджує, що «Боротьба за свободу України демонструє, що “значущі інші” постають новими смисловими конструктами, які мають великий вплив на механізм конституювання буттєвих смислів, які є джерелом сенсу життя людини... Трансформації соціально-культурного простору продемонстрували, що служіння загальнозначущим потребам, ідеям та символам (культурне відродження, боротьба за права та свободи людини, збереження рідної мови, культурної та національної ідентичності тощо) сприяє конституюванню значимих смислових зразків... Розширення смислового контексту “своїх” сприяє консолідації суспільства та національній гідності громадян» (с. 311).

Погоджуючись з такими оцінками, разом з тим не можемо не відзначити певного смислового розриву між цими положеннями і висновками попереднього підрозділу «Смислові мозаїки», в якому акцентовано, що сенсоутворювальний «центр морального життя пересунувся в царину особистих стосунків, громадського життя, виробництва особистих благ та їх споживання», «ідентичність сучасної людини формується щораз в більш інтимний спосіб» тощо. Вважаємо, що ця логічна невідповідність потребує в подальшому праці саме в напрямку осмислення ролі громадянського дискурсу в механізмах сенсоконструювання. Це відчуває, як нам здається, і сама дисертантка, бо саме у цьому підрозділі роботи вона звертається, щоправда, на жаль, епізодично, до концепції «деліберативної політики» Ю. Габермаса.

До ширшого застосування комунікативного підходу, на нашу думку, має підштовхнути дисертантку і її звернення до теми європейської солідарності: «За сприяння теорії комунікації, що уможлиблює отримання визнання, та теорії обміну дарами, які ґрунтуються на принципі “зрівноваженої несиметричності” культурна привабливість Європи у тому, що вона навчилася розмовляти з Іншим, уважно ставиться до Ішого, відкривати Іншого в собі». (С. 310). Важливо, що в цей контекст дисертантка вводить тему культури, соціально-культурної зумовленості сенсоконструювання, яка, на нашу думку, могла би голосніше лунати в дослідженні, присвяченому проблемам сенсу життя.

Проте це та інші зауваження, висловлені в ході аналізу дисертації, не мають принципового характеру і не знижують загальної позитивної оцінки роботи. У цілому ознайомлення з текстом роботи дає всі підстави для висновку, що дисертація Сафонік Лідії Миколаївни являє собою закінчену наукову працю, яка містить оригінальну авторську концепцію розв'язання теоретично та практично актуальної проблеми. У ній вироблені власні оригінальні підходи щодо концептуалізації сенсу життя у некласичній філософії.

Запропонована дисертанткою концепція містить перспективні ідеї для подальших досліджень. За актуальністю, новизною, науковою і практичною цінністю дисертаційне дослідження відповідає вимогам, які встановлює МОН

України до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Зміст дисертації відповідає спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії та положенню «Про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань».

Провідна проблема дослідження і весь комплекс пов'язаних з її розв'язанням завдань визначені і опрацьовані авторкою самостійно. За темою дисертації опубліковано 46 наукових праць: одноосібну монографію, 20 статей у вітчизняних фахових виданнях, 5 статей у виданнях іноземних держав або виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 20 публікацій тез на міжнародних й вітчизняних наукових конференціях, у яких з достатньою повнотою оприлюднені самостійно одержані дисертанткою результати дослідження.

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що дисертація Сафонік Лідії Миколаївни дає необхідні підстави для здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Доктор філософських наук, професор,
Професор кафедри менеджменту та соціальних наук
Львівського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»

Скринник З.Е.

Підпис доктора філософських наук, професора Скринник З.Е.

завіряю

Доктор економічних наук, професор, заступник директора
Львівського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»

Рисін В.В.